

EDUCACIÓN INTERCULTURAL E INCLUSIVA

GUÍA PARA O PROFESORADO

Programa para a sensibilización na igualdade de oportunidades e a convivencia intercultural no ámbito educativo

Subvencionado por:

Realizado por:

Secretaría de Políticas Sociales de FETE-UGT e Departamento de Migraciones Confederal de UGT

Diseño, maquetación e ilustración:

Mauricio Maggiorini Tecco

Presentaciones

“Educación intercultural”, unha expresión que ouvimos con frecuencia, aínda que ás veces se descoñeza o que implica, ou xere rexeitamento entre quen consideran que só hai unha maneira de mirar as cousas, de ser e de facer e que, en consecuencia, todo o diferente é por definición a expresión dun erro, unha rareza que distorsiona o modelo.

Afortunadamente, a educación intercultural, ademais de ao vocabulario da Unión General de Trabajadores, incorpórase tamén á nosa acción, ao noso facer na sociedade e en particular, nos centros educativos a través da *Federación de Trabajadores de la Enseñanza* (FETE-UGT), das mulleres e homes que a integran e que a fan realidade nas aulas, no seu compromiso persoal e profesional. Esta guía fala de valores, de convivencia, de que a diversidade podemos mirala como un problema ou recoñecela e aproveitala para crecer. Do tránsito dun monólogo no que só quen fala se escoita e se comprende, considerando que as súas ideas son únicas, e as únicas respectables, a un diálogo no que todos aprendemos. Empezamos desde a escola, pero o valor da interculturalidade, asociado á igualdade, á convivencia, á xustiza social, á loita contra os prexuízos, é igualmente necesario en todos os aspectos da vida social, cultural e económica. Unha guía para docentes, para quen teñen a tarefa de formar a cidadanía activa de mañá, pero tamén para nós, que compartimos esa tarefa e somos os actores de hoxe.

Ana María Corral
Responsable Confederal del Departamento de Migraciones de UGT

A partires dos anos noventa do século XX, como consecuencia das modernas migracións, os centros educativos españois transfórmanse en espazos multiculturais. Como moi ben explicaba o Colectivo IOE, España pasou en poucas décadas, de ser un país de emigrantes a un país receptor de inmigración. Sobre as causas deste fenómeno hai unha extensa bibliografía que relaciona os cambios que se producen na sociedade Española, coa chegada da democracia e a entrada na Unión Europea, coa elección de aquelas persoas que deciden abandonar o país de orixe, na procura de novos proxectos laborais e vitais.

A realidade dun proxecto migratorio, que nun primeiro momento se pensou como individual e temporal, axiña se transformou nun proceso de residencia estable, que implicaba en moitos casos o reagrupamento familiar e, por tanto, cambio nas políticas migratorias.

A diversidade, sempre presente no espazo educativo, faise máis evidente coa chegada de alumnado de familias procedentes de outros países. Ao tempo, as necesidades de formación nun mundo cada vez máis interconectado, cunha gran mobilidade e capacidade para comunicarse e interactuar a través das tecnoloxías, os medios de comunicación ou de transporte, impón a necesidade de novas aprendizaxes para convivir nun espazo global.

En apenas vinte anos, desde a reflexión e a práctica educativa, foise desenvolvendo un debate sobre os obxectivos, a lexislación, as propostas, metodoloxías e xestión da diversidade, que incorpore os retos que impón a globalización e os movementos migratorios. A interculturalidade xurde como unha proposta necesaria na formación de cidadáns e cidadás nun proceso de mundialización que debe garantir a igualdade de dereitos, o diálogo, a interacción e o recoñecemento entre persoas de distintas procedencias culturais.

Nesta guía queremos reunir algunhas das preguntas e ideas clave da educación intercultural, que ten por fins a formación integral, a igualdade e a formación para a convivencia. Como propoñía o Informe Delors “A educación encerra un tesouro”, un dos desafíos fundamentais da educación do século XXI é ensinar a convivir nun mundo global. A educación intercultural é un dos piares dun modelo educativo inclusivo e democrático.

Carlos López Cortiñas
Secretario Xeral FETE UGT

Luz Martínez Ten
Secretaria de políticas sociais FETE-UGT

Por que é importante a Educación Intercultural?

1

Nos primeiros anos da década dos noventa, a presenza nas aulas de alumnado estranxeiro era practicamente inexistente. España era aínda considerada como un país de traballo temporal ou de paso cara a outros países do norte de Europa. En pouco tempo, non obstante, a decisión de moitas familias emigrantes de establecerse permanentemente no país cos seus fillos e fillas intensificou a diversidade que xa existía nas aulas.

Ao mesmo tempo, a globalización leva novos retos na formación de cidadáns e cidadás que teñen que aprender a convivir nun mundo interconectado. As novas tecnoloxías, os medios de comunicación, a facilidade para viaxar, as relacións económicas internacionais, son algunhas das razóns que fan necesarias no só o coñecemento de idiomas, senón a aprendizaxe de habilidades e actitudes interculturais que faciliten o diálogo, a relación e a interacción con persoas de todo o mundo.

Como resposta ao desafío que supón a realidade diversa das aulas e as aprendizaxes que require a globalización, os centros educativos están adaptando a súa organización e modelo pedagóxico, asumindo que a sociedade intercultural é un feito e unha oportunidade cando se trata de formar aos cidadáns e ás cidadás do século XXI.

Que entendemos por Educación Intercultural?

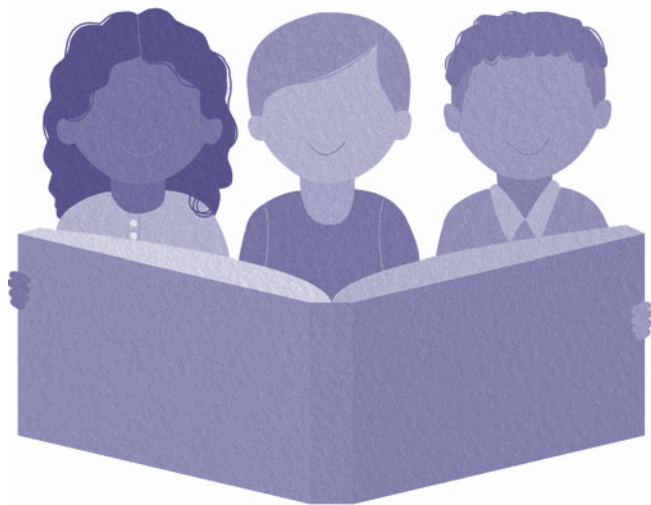

2

A Educación Intercultural é unha proposta teórica e práctica que parte do recoñecemento da diversidade como valor, que aspira a lograr unha auténtica igualdade de oportunidades e resultados, así como a superación do racismo.

- Constitúe unha oportunidade de enriquecemento de todas as persoas, que ten lugar a partir do intercambio, a apertura e a interacción –tanto cognitiva como afectiva– cos valores, os modos de vida e as representacións simbólicas das culturas coas que convivimos.
- Fomenta o diálogo entre as persoas das distintas culturas, defendendo a riqueza da diversidade, o intercambio e a procura de novas formas de relación, nas que se pode establecer unha convivencia aberta, democrática e solidaria, compartida por toda a sociedade.
- Traballa pola consecución das condicións de igualdade e xustiza social que erradiquen situacións de discriminación, ao tempo que favorece a igualdade de oportunidades e de dereitos.
- Forma a cidadáns e cidadás capaces de afrontar a convivencia nun mundo complexo e dinámico, comprometido na construción dunha sociedade máis xusta e equitativa.

Que relación existe entre Educación Intercultural e Educación Inclusiva?

3

Tanto os principios sobre os que se asenta a Educación Intercultural, como as distintas propostas que se realizaron nestes anos, puxeron de manifesto que as accións que separan ou segregan aos alumnos e alumnas en centros ou programas especiais, son contraproducentes para os fins de igualdade, respecto á diversidade e loita contra o racismo que defendemos. Por tanto, a proposta pola que optamos é o modelo de educación inclusiva. Unha educación para todos e todas, que responda ás necesidades individuais, sen separacións, etiquetas ou clasificacións ficticias.

Optamos por unha educación inclusiva porque...

Recoñece, valora e respecta a cada un dos alumnos e alumnas, propiciando que constrúan identidades seguras e positivas.

Garante o dereito de cada alumno e alumna a recibir unha educación de calidade, de acordo coa súa realidade e as súas necesidades específicas.

Presta atención ao que se ensina e á maneira de ensinalo, sen segregacións que impidan compartir o mesmo espazo educativo.

Ofrece as adaptacións curriculares e metodolóxicas necesarias para lograr o pleno desenvolvemento psicosocial e o éxito escolar.

Como organizar o centro desde os principios de inclusión e interculturalidade?

4

Preocupándose pola acollida de cada alumno e alumna, así como das súas familias, facilitando a súa participación no proxecto do centro.

Flexibilizando medidas organizativas como son a disposición na aula, metodoloxías participativas e cooperativas ou a xestión dos grupos e actividades de formación, co fin de responder á diversidade de aprendizaxe e incorporar os intereses, coñecementos, habilidades de alumnas e alumnos.

Propoñendo currículos abertos e flexibles que respondan de maneira personalizada aos perfís de alumnos e alumnas.

Pensando os espazos do centro como lugares interculturais en si mesmos, redefiníndoos e convertendoos en dependencias que mostren a diversidade.

Fomentando o plurilingüismo, impulsando a presenza das distintas linguas no centro.

Promovendo a participación das familias e da comunidade na vida escolar e desenvolvendo a formación do profesorado en interculturalidade.

Incorporando de maneira transversal a educación en valores, o enfoque de xénero, a resolución de conflitos e o compromiso na defensa dos dereitos humanos e a loita contra o racismo.

En que consiste a acollida no centro educativo?

5

A acollida, o recibimento e hospitalidade que ofrece a comunidade educativa (profesorado, alumnado e familias que xa están traballando e/ou participando no centro educativo) a todas as persoas que se incorporan por primeira vez ao centro: alumnado e as súas familias, profesoras e profesores novos e persoal de apoio.

A hospitalidade é un valor transcultural (existe, dalgún xeito, en todas as culturas), e favorece a convivencia. Por iso, é de gran importancia desenvolver o sentimento de pertenza á estrutura educativa que representa o centro escolar. E isto é válido tanto para o alumnado ou as súas familias como para o profesorado de recente incorporación.

(Luis Morales Orozco)

Que lugar ocupa o currículo aberto e flexible na organización dos Centros Inclusivos e Interculturais?

6

O currículo comprende o conxunto de obxectivos, competencias, contidos, coñecementos básicos que o alumnado debe aprender nun tempo determinado, que está establecido pola lexislación básica, así como as estratexias metodolóxicas, organizativas e de avaliación.

Os centros inclusivos e interculturais propoñen estratexias curriculares que se adapten ás necesidades e características de cada un dos alumnos e alumnas, así como do contexto grupal, social e cultural no que se desenvolven.

Non se trata de renunciar aos obxectivos que marca o currículo oficial, senón que polo contrario, preténdese enriquecelo con propostas que ensinena a aprender, partindo da experiencia e identidade de cada unha das persoas que participan no proceso de ensino-aprendizaxe.

Por que, desde a perspectiva da interculturalidade, os programas deben ser inclusivos?

7

Nunha sociedade aberta, plural e democrática, a Educación Intercultural intenta proporcionar o coñecemento e as habilidades necesarias, así como actitudes que capaciten a todos e todas, independentemente da súa orixe, para afrontar a convivencia nun mundo complexo e dinámico, e lles permitan colaborar na construción dunha sociedade máis xusta e equitativa.

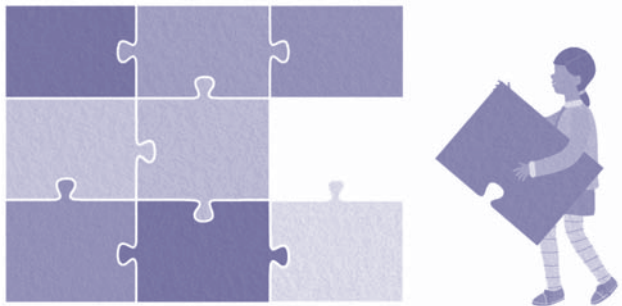
(Marina Lovelace)

Formar parte activa dunha sociedade democrática apréndese desde as primeiras idades, compartindo aprendizaxe e vivencias con outros compañeiros e compañeiras que non teñen que renunciar a como son, para sentirse parte do grupo. Desde unha perspectiva inclusiva o obxectivo non pode nin debe consistir en obviar as diferenzas, senón en ter en conta a diversidade da sociedade.

(Mara Sapon-Shevin)

Cales son as características das aulas inclusivas?

8

As aulas inclusivas facilitan que se recoñezan valores e respecten a todos os alumnos e alumnas, prestando atención ao que se ensina e como se ensina. A cooperación, o intercambio e o diálogo son propostas para o recoñecemento e a apreciación da diversidade.

- As aulas inclusivas ofrecen ás alumnas e aos alumnos a oportunidade de se sentir recoñecidos e valorados no que saben.
- Considérase a diversidade como un valor engadido. As distintas percepcións da realidade son complementarias.
- A diversidade non é sinónimo de déficit e por tanto non debe confundirse con medidas compensatorias dirixidas a parte do alumnado.
- Nos centros educativos inclusivos todos os recursos dedícanse ao conxunto do alumnado, polo que toda a comunidade se beneficia da diversidade.
- As accións fora da aula non facilitan a inserción socioeducativa do alumnado, e poden perpetuar as diferenzas de partida.
- As aulas inclusivas, nas que se atende á diversidade, visibilizando os intereses, necesidades e posibilidades de cada un e cada unha, potencian o desenvolvemento de estruturas democráticas no que todos os participantes se senten parte activa e importante.

Que aportan as aulas inclusivas á aprendizaxe das linguas?

9

A mellor maneira de adquirir a lingua vehicular e de instrución é a través da interacción e a relación social cos seus iguais e non privándolles do contacto cos mesmos. Todos e todas poden aportar algo. Neste punto é fundamental destacar a sensibilidade que debe ter o profesorado para detectar as capacidades e habilidades dos seus alumnos e alumnas. Pero este exercicio de atención e coidado permitiralle ao tempo aumentar a súa propia estima e, con ela, a súa percepción positiva do espazo escolar. E se a aula é multilingüe, o uso de diferentes linguas orais e/ou xestuais dentro da aula verase potenciado, mellorando a comunicación en xeral e algunha lingua en particular, xa que o contacto continuo con iguais que falan unha lingua diferente favorece o bilingüismo de ganancia.

(Martín Rojo: 2004)

As linguas maternas presentes nunha aula son recursos educativos naturais que non podemos permitirmos o luxo de obviar.

(Luis Morales Orozco)

Cales son as propostas metodolóxicas para unha educación inclusiva e intercultural

10

Fomentando a aprendizaxe cooperativa. Traballando en rede, desenvolvendo actividades de colaboración e apoio. Promovendo as distintas capacidades de alumnas e alumnos, cuxa axuda pode ser tan importante como a do profesor. O traballo cooperativo integra a familiares ou persoas relacionadas co centro educativo.

Ofertando os recursos no marco da clase ordinaria. Cando é necesario reforzar certas materias ou contar cunha persoa especialista, inténtase realizalo dentro do grupo de clase, atendendo ás necesidades específicas do alumnado que o requira, ao tempo que o resto do grupo se beneficia da actividade.

Xestionando o grupo clase de maneira flexible. Traballando con equipos ou niveis, de xeito que se facilita o recoñecemento das diferenzas de maneira positiva.

Desenvolvendo un clima de confianza aberto e próximo. No que a investigación e superación de situacións se establece como un logro colectivo.

Potenciando a resolución de problemas desde a experiencia dos alumnos e alumnas. Subliñando o positivo de cada persoa e valorando os seus puntos de vista e experiencias.

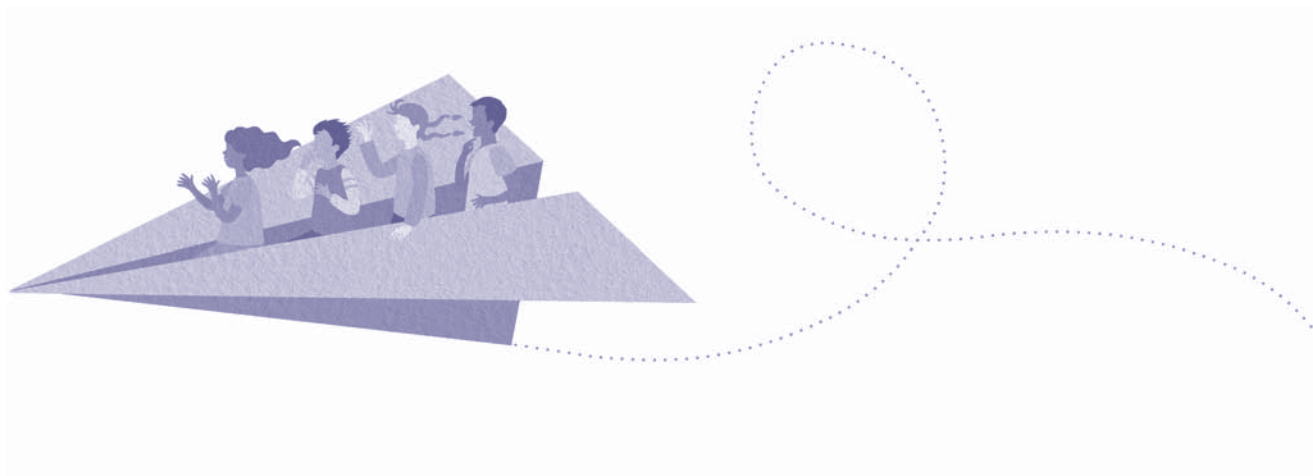

Como organizamos agrupacións flexibles para a atención á diversidade na aula?

11

As agrupacións flexibles artéllanse na aula formando grupos reducidos de alumnos e alumnas en cada clase, curso ou nivel, segundo criterios de capacidades ou intereses. Con esta medida, a escola intenta adaptarse aos diferentes ritmos de aprendizaxe e á variedade de características do alumnado, en oposición á idea de aulas homoxéneas e estáticas.

O obxectivo desta medida é dar un apoio individualizado ao alumnado que o requira, ao tempo que potencia a aprendizaxe cooperativa.

Como xestionamos o espazo do centro desde unha perspectiva intercultural?

12

As infraestruturas do centro educativo (aulas, disposición de materiais, comedor, biblioteca, laboratorio, recreo, espazos lúdicos, deportivos, etc.) son espazos que conforman o ambiente físico do centro e deben responder ás necesidades da educación intercultural. Ademais, algúns espazos como o comedor ou a biblioteca, son lugares clave que responden a necesidades prácticas pero que tamén fomentan a participación do alumnado e da súa familia, polo que poden contribuír á creación dun modelo intercultural.

En xeral, as diferentes dependencias deben seguir uns criterios xerais para incorporar a diversidade: ser espazos agradables e acolledores; invitar ao encontro entre os diferentes membros da comunidade educativa; responder á diversidade do alumnado con Necesidades Educativas Especiais (ramplas para as persoas con cadeiras de rodas, material en braille para nenos ou nenas cegos/as, etc.); responder á diversidade cultural (coa presenza doutras linguas e trazos culturais nos murais, carteis informativos, material bibliotecario, comedores, etc.).

(Colectivo Pandora)

Como se organiza a participación no centro intercultural?

13

O proxecto de educación intercultural esixe que no proceso de ensino e aprendizaxe conflúan e interactúen todos os actores da comunidade educativa. É dicir, que o concepto de escola transfórmase e amplíase, dando entrada a outros profesionais (traballadores sociais, educadores, mediadores, etc.), ás familias, diversos axentes da comunidade e institucións. Todos estes actores son responsables na educación do alumnado e son partícipes e receptores, xunto ao alumnado, das actividades realizadas. O fin último deste proceso podería ser o que coñecemos como “comunidades de aprendizaxe”, no que todos os axentes implicados están integrados.

(Colectivo Pandora)

Que papel ten o diálogo cultural no entorno educativo?

14

Desde a perspectiva intercultural, o diálogo e a interacción entre culturas é necesario e positivo. Entendemos que as culturas non son cerradas, homoxéneas nin estáticas e non poden aceptarse ou rexeitarse en bloque. Polo contrario, están suxeitas a influencias, préstamos e cambios de todo tipo. As persoas que pertencen a unha cultura teñen capacidade para reinterpretar e renegociar os seus valores e significados¹ o que significa que a cultura non ten vida propia, aparte dos individuos que a desenvolven.

Todo o mundo ten unha cultura, unha orixe, unha historia, unhas costumes que conforman a súa vida cotiá, as súas crenzas, actitudes e comportamentos. Aínda que tendamos a crer que só os grupos “minoritarios” máis patentes teñen unha cultura, isto non é certo. Incluso nunha clase aparentemente homoxénea, hai moitas diferenzas dependendo da orixe cultural.

(Sapon-Shevin)

A educación intercultural ensina a respectar as diferentes culturas, e aprender da diversidade cultural.

O respecto ás diferenzas culturais invalida a existencia dun marco de valores comúns?

15

Todas as persoas e todas as comunidades son diferentes nalgunha cousa, do mesmo xeito que todos participan de certos valores comúns. A Educación Intercultural parte do respecto por igual a todas as culturas, sempre que se respecten os Dereitos Humanos, ao mesmo tempo que avoga polo recoñecemento de certos valores universais que fagan posible a comunicación e o intercambio cultural entre todos os grupos humanos.

A Educación debe partir da construción de principios universais que permitan regular a convivencia e construír un núcleo de referentes sólidos sobre os que sustentar a identidade persoal e que axude a cada un e cada unha a se percibir desde unha conciencia solidaria, responsable e comprometida co destino da Humanidade.

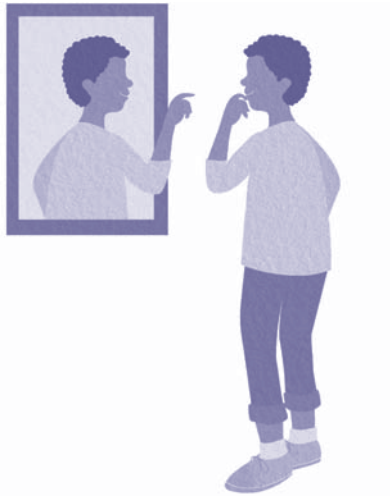
Interculturalidad

Por que é importante a cultura na construción da propia identidade?

16

A construción sólida da identidade require do recoñecemento das raíces. O desenvolvemento da identidade cultural implica o autoconcepto ou autoimaxe, como unha estrutura central do desenvolvemento humano que se vai formando a través da interacción do suxeito co seu entorno, definindo a maneira en que se ve a si mesmo e o perciben os demais. Desde o contexto educativo é necesario preparar ás alumnas e alumnos para construír e asegurar a identidade persoal en espazos socioculturais que xa non son uniformes e que se basean no respecto de valores de igualdade, solidariedade e xustiza. Un obxectivo que require capacidade de comprensión, adaptación e participación, tanto no contexto das culturas minoritarias, como no da cultura maioritaria ou no contexto da mundialización.

17

Podemos considerar a organización de actividades puntuais e “turísticas” como un programa intercultural?

Derman Sparks advirte do perigo que ten confundir “un currículo turístico” co modelo intercultural. O currículo “turístico” presenta os actos culturais de maneira estereotipada, exótica e illada do currículo. Mentres que desde a perspectiva intercultural se poñen en valor os coñecementos e experiencias de alumnas e alumnos. Para o desenvolvemento do modelo Intercultural teremos que evitar:

- A trivialización. Organizar actividades que xiren só en torno ás festas e á comida.
- Rareza. Como presentar un feito ou un exemplo illado para explicar a complexidade dunha cultura ou dunha sociedade.
- Desconectar a diversidade cultural da vida cotiá da clase. Por exemplo, agora imos facer a semana da paz. Cando a paz e a resolución de conflitos teñen que estar sempre presentes.
- Estereotipos. Subliñando as diferenzas ou as características máis rechamantes das culturas.
- Representacións erróneas doutras culturas, baseadas en prexuízos ou falsas crenzas.

18

Recoñecer e valorar as distintas culturas é suficiente para construír unha sociedade máis solidaria?

A Educación Intercultural é importante, pero non suficiente para crear unha situación máis xusta e equitativa, a non ser que traballemos directamente os problemas de desigualdade, poder e opresión das estruturas sociais. E se ben, desde a educación non podemos transformar as situacións de desigualdade, si podemos contribuír a formar cidadáns e cidadás comprometidos co cambio. Esta é a razón pola que a Educación Intercultural inclúe entre os seus obxectivos, formar a cidadáns e cidadás capaces de afrontar a convivencia nun mundo complexo e dinámico, comprometido na construción dunha sociedade máis xusta e equitativa.

- Con capacidade para participar activamente na sociedade e na loita polos Dereitos Humanos.
- Consciente das causas da migración e a súa contribución á construción social.
- Consciente das discriminacións cara ás minorías, non só enfocadas como problemas culturais, senón sociais e económicos.
- Con vontade de loita contra as situacións de racismo e xenofobia.
- Defensora dos valores do respecto e da cooperación, de carácter universalista.

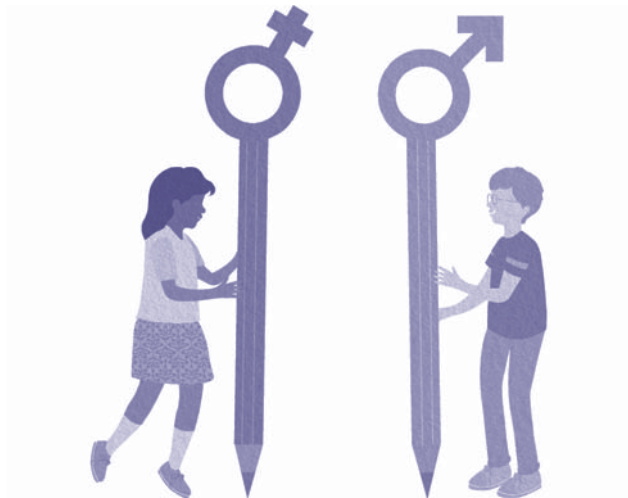
19

Como incorporamos a perspectiva de xénero nos centros interculturais?

O xénero é a expresión cultural das diferenzas biolóxicas (sexo) entre homes e mulleres. Cada cultura asignou de maneira diferente uns roles e uns estereotipos determinados a ambos os dous grupos, pero sempre xerarquizando o masculino por enriba do feminino. As expectativas que se teñen cara ás nenas e aos nenos nunha comunidade dependen de cada sistema concreto de xénero, un sistema que explica como as diferenzas entre homes e mulleres se traduciron en todas as sociedades en desigualdades sociais, políticas e sociais en prexuízo das mulleres.

(Colectivo Pandora)

É necesario incorporar a perspectiva de xénero en todas as variables que forman parte da realidade educativa, desde as regras de convivencia, a participación das familias, a educación afectivo sexual, a orientación educativa e profesional do alumnado, até a relación que se establece entre relixión e educación.

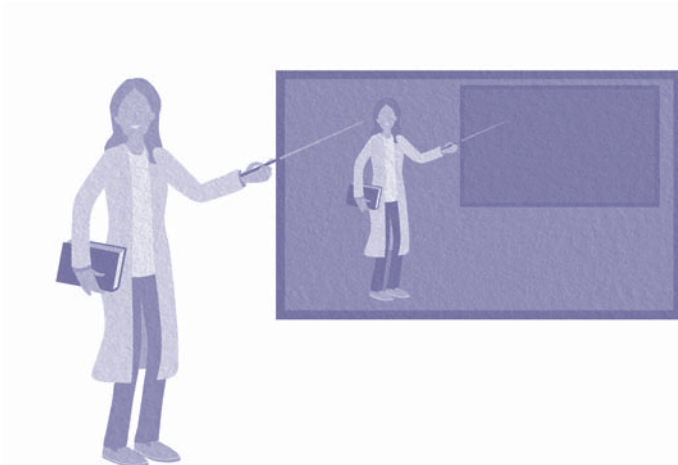
Como ten que ser a formación do profesorado en Educación Intercultural?

20

Os novos retos que leva a educación intercultural (grupos diversos en todos os sentidos, novas metodoloxías, flexibilidade de currículo, de organización na aula, contidos baseados nas normas comúns e na resolución de conflitos, etc.) obrigan ao profesorado a renovar permanentemente os seus coñecementos, habilidades, e ferramentas. Para iso, é necesaria a formación do profesorado, que definimos como o conxunto de actividades deseñadas e executadas dentro e fora do centro escolar para aumentar as aptitudes docentes arredor da interculturalidade.

A formación do profesorado inclúe catro campos, segundo a clasificación de G.Gay (1986):

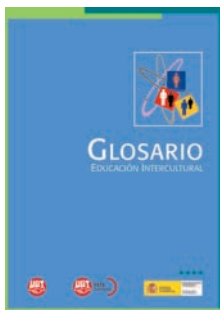
- a) Competencia cognitiva (coñecementos, conceptos e contidos da educación intercultural).
- b) Coñecemento e compromiso cunha filosofía multicultural (adquisición de teoría, pero tamén de actitudes e valores que teñen que ser transmitidos).
- c) Coñecemento de culturas en contacto, para percibir e transmitir a diversidade como riqueza e non como déficit.
- d) Competencia pedagóxica (adquisición de habilidades, metodoloxías e ferramentas).

Materiais didácticos online:

www.aulaintercultural.org

www.feteugt.es

Programa para a sensibilización na igualdade de oportunidades e a convivencia intercultural no ámbito educativo

Subvencionado por:

FETE-UGT

Avda. de América nº 25, 4ª planta

Tel.: 91 589 72 08

ssociales@fete.ugt.org